KÜRESELLEŞMEDE UZLAŞMAK MÜMKÜN MÜ? 5. Abant Toplantısı'nın Ardından

Yasin Aktay

Bu yıl beşincisi 12-14 Temmuz 2002 tarihinde düzenlenen Abant Toplantısı'nın konusunu daha öncekilerden ayıran bir tarafı vardı. Konu küreselleşmeydi ve Abant toplantılarının teamüllerini daha başından zorlayacağı belliydi. Bu toplantının sonucunda daha önceki toplantılarda olduğu gibi bir mutabakat metni veya bir uzlaşma söylemi çıkarmak hem daha zor olacaktı, hem de böyle bir işlem, küreselleşme konusunun doğası gereği biraz tuhaf kaçabilirdi. Daha önce, din-devlet ilişkileri, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi konuları gündemine almış olan platformda, bu konular etrafında bir mutabakat arayışında bulunmak hem anlamlı hem de daha fazla mümkündü, üstelik, yaşadığımız dünyayı daha çekilir bir hale getirmek açısından bu arayış gerekli bile sayılabilirdi. Oysa küreselleşme konusu, doğası gereği bu tür bir müzakereye daha zor konu edinilebilirdi. Birincisi, konu, dünyanın süre giden gidişatı üzerine daha ziyade büyük ölçüde sosyolojik muhayyileyi ilgilendiren bir kavramsallaştırmadır ve siyasi bir tavra veya tutum alışa konu olmaktan ziyade, yaşadığımız dünyayı betimleme ve tanımlama iddiasındadır. Her tanımlama gibi, zihnimizde bir takım sınırlar çizmek, bir takım anlam örüntüleri ve hiyerarşileri kurmak gibi sonuçları kaçınılmazdır, ancak en azından bu tasvir ve tanımlama düzeyinin her kesimden insanın katkısına açık olduğunu söyleyebiliriz. Bugün dünyanın küreselleştiği yolundaki sosyolojik tasvir ve tanımlamalara her çeşit katkıda veya muhalefette bulunulabilir. Küreselleşmenin gerçekten de vuku bulup bulmadığından tutun da, bu küreselleşmenin kimlere ne faydalar temin ettiğine ve kimin ne tür zararına işlediğine, hatta bundan hareketle aslında ismiyle müsemma bir sürecin (küreselleşme sürecinin) işlemediğinin iddiasına kadar her türlü katkıya açık bir alan söz konusudur. Toplantıda genellikle büyük bir

boşluk hissi veren, küreselleşmenin belli bir tanımının yokluğu, esasen bu alanın mahiyetinden kaynaklanan bir durumdur ve iyi ki de bu böyledir. Aksi taktirde, küresel çapta işleyen iktidar düzeneklerine yine küresel çapta bir muhalefet sergilemenin imkanına rahatlıkla kast edilebileceği gibi bu alanın tanımı ve tasviri üzerine daha şimdiden oluşmuş bulunan devasa literatürü ve zengin muhayyileyi basit bir indirgemeciliğe kurban verme riski de oluşurdu.

Tanımlama ve tasvir düzeyinde, yani bilişsel düzeyde görece demokratik olan bu ortamın, küreselleşmenin fiili işleyişinde de söz konusu olabildiği, elbette ki söylenemez. Küreselleşmenin kendiliğinden işleyen sürecindeki iktidar ilişkileri bile, pre-global dönemlerdeki ilişkilerden mahiyet bakımından insanlık lehine bir ilerleme kaydetmiş değildir. İktidar ilişkilerine yönelik daha köklü ve işlevsel bir felsefe geliştirildiğinde, ilişkilerin mekanının her zaman bir karşı çıkış için de bir başlangıç zemini olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Yani iktidar ilişkileri fiilen küreye cereyan ediyorsa, bu ilişkilere karşı çözüm de küresel bir düzeyde olabilir. Küresel düzeyde de kaçınılmaz olarak tezahür eden iktidar dizgelerine karşı misliyle, yani küresel bir muhalefetle, küresel bir direnişle veya küresel bir söylemle karşılık vermek. Küresel iktidar ve istismarın karşısında hakkı ve adaleti savunmak durumunda olanların, hala gücün davet ettiği meydana girmemekte inat edişi, daha da ironiği, zaten içinde bulunulan meydanı tanımayışı gibi bir görüntü söz konusu olmaktadır. Oysa küreselleşme sosyologlarının da üzerinde durduğu gibi, küreselleşme her şeyden önce insanlığın bilincinde meydana gelmiş bir hadisedir. Ulus-aşırı örgütlenmiş sermayelerin pompaladığı tüketim ve metalaşma süreçlerinin sonucunda da olsa, bu bilinç durumu, insanlığın önemli bir kısmının *a priori* gerçekliğini ifade etmeye başlamıştır (Zaten bilincimizin hangi süreçlerle hangi noktaya gelmiş olduğu ikinci derecede önemlidir. Önemli olan bir beşer olarak belli tarihsel ve toplumsal şartların mahsulü olduğumuzun idraki değil midir?). Yokmuş gibi veya dışında olduğumuz bir şeymiş gibi düşünülemez. Bizi çevreleyen varoluşsal evrenimiz. Avantajlarıyla, dezavantajlarıyla imtihanımızın dünyası.

Diğer bir zorluk böylesi bir toplantıdan çıkacak bir bildirinin muhatabını bulma konusunda karşılaşması mukadder zorlukla ilgiliydi. Gerçekten de ortaya çıkan ve Mehmet Ali Kılıçbay'ın dilekçe formatında dediği bildirinin muhatabının Türk kamuoyu mu, küreselleşmenin güç odakları mı, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimi mi olduğu çok açık değildi. Küreselleşme zaten demokratik olarak işlemeyen bir süreçse, ki bildirinin bir maddesi bu konudaki rahatsızlığı dile getiriyordu, daha baştan bu –varsayılan– güç merkezinden bir şey beklenmememsi gerektiğini ilan etmiş oluyordu. Bana göre bu ilanın kendisi yeterince anlamlıydı. Bir merkez iktidarına sahip olmayı başarabilen güç odaklarına karşı, dünyada sürdürdükleri iktidarın uygulamalarına dair Türk aydınlarının asgari müşterek ifadesi olarak bile bir rahatsızlık ifadesinin çıkmış ol-

ması manidardır. Bildirinin muhatabının Türk hükümeti olması da, Türkiye'nin yönetiminin küresel güç ilişkilerinde iddia edilemeyecek ağırlığından dolayı çok gerçekçi olamazdı. Türk kamuoyu ise bir ölçüde muhatap sayılabilirdi, ama bu hitap, süregiden dünya düzeninin işleyişini etkileyecek türden bir hitap olamazdı, yine de bu hitabın yapılmasının bir önemi vardır. O da hitabın gerçek muhatabının yine bildiriyi hazırlayan aydınların kendi kişilikleri, kendi bilinçleri olmasıyla bir anlam kazanabilirdi. Bu bilinç kendi tarihsel ve toplumsal konumunu aramak itibariyle, aslında bizzat kendi bilincini de inşa ediyor. Söyleyip kurtulma isteğinin geri-beslediği bir bilinç.

Küreselleşme hakkında Abant'ta toplanan aydınların yaptıkları bu açıdan tabii ki boş bir çaba sayılamaz. Ortaya çıkan bildiri, Türk toplumunda demokrasi işletildiği taktirde, ve Türkiye'nin bütün toplumsal kesimlerine herhangi bir konuda karar-almada (bu örnekte küreselleşme konusunda) eşit temsil imkanı verildiği taktirde, yani herhangi bir mevzu demokratik bir siyasal katılıma ve katkıya açıldığı taktirde ortaya çıkabilecek bir metnin numunesini oluşturuyor. Türkiye'de hiçbir kesimin bu ülkede yalnız başına yaşamadığı gerçeği kabullenildiği anda, ülkenin kamusal alanının bütün taraflarca, hiç birinin onuruna halel gelmeden, ve hiçbir kesimi rahatsız etmeden oluşturulmasının muhtemel formatını oluşturabilir Abant müzakereleri. Bu format, taraflardan herhangi birinin saf niyetlerini veya görüşlerini münhasıran yansıtmama esasına oturur. Bunun da ciddi sakıncaları olabilir. Alev Alatlı'nın haklı olarak yakındığı "ödün (veya uzlaşma YA) kültü" (*Zaman*, 19 Temmuz 2002) tam da bu formatın her alana uygulanmak istenmesiyle oluşuyor. Esasen insanların kavga etmemeleri, birbirlerine zulmetmemeleri ve birbirlerini yememelerinin tek yolu her konuda birbirleriyle uzlaşmaları değildir. Ağzımızı yakan her kavga ve şiddet ortamından kurtulmanın tek yolu hemen her konuda birbirimizle uzlaşma üretmek değildir. Bir çeşit uzlaşma fetişizmi bizzat uzlaşmayı bir mecburiyet haline getirdikçe, siyaset denen ve farklılıkların rahatlıkla dile getirilmesini ve rekabet etmesini, hatta çatışmasını sağlayan toplumsal momentum ciddi bir tehditle karşı karşıya kalır. Küreselleşme üzerinde uzlaşma arayışında olmak, uzlaşma kültürümüzün abartılı bir ifadesi olsa gerek. Uzlaşma fetişizminin sınırlarına varıp dayanabilecek bir arayış.

Nitekim burada gündemin küreselleşme olması, yani daha ziyade belli sosyal bilimsel teemmüle (düşünüm-reflection) ve çeşitlenmeye konu olması, bu tür toplantıların işlevsel sınırlarını biraz daha fazla akla getiriyor. Hemen belirtmek gerekir ki, küreselleşmenin mahiyeti ve sorunları üzerinde detaylı bir tefekküre dalmış olmanın kendisi, yeterince faydaya haizdir. Abant'taki toplantıdan küreselleşme hakkında Türk aydınlarının düşünce temrinlerinin kendiliğinden kazanımları yeterli olabilirdi. Bir uzlaşma çabasının ürünü olan ve Yusuf Kaplan'ın da haklı olarak "Türkiyeli veya Müslüman bir bakış açısı yoksunu" ilan ettiği metnin, bana göre başka türlü ortaya çıkma şansı yoktu. Ya böy-

le bir metin hiç olmayacaktı veya bu yola girilmesi gerekiyorsa, çıkan metni olabileceklerin en iyisi diye selamlamak gerekiyordu (Belki Türkiye'nin genel yapısı üzerinde olduğu gibi biraz daha aktif siyasetle bu metnin muhtevasında biraz daha kazanım elde edilebilirdi. Ama mutlak iktidarın siyaset sahnesinde mümkün olmadığının bundan iyi örneği olamaz herhalde). Kişisel görüşüm küreselleşme konusunda böyle bir ortak metin arayışının gereksizliği yönündeydi. Hayrettin Karaman'ın, metnin bu haline yönelik eleştirilere cevaben yönelttiği teklif daha anlamlı geliyor şimdi: Bu toplantıya iştirak eden ve kendilerini bu veya diğer konularda farklı ve kendine özgü bir yolla konumlandıran toplumsal kesimler bu konulardaki kendi özel görüşlerini özenle ve mümkünse katışıksız olarak üretip ortaya koymaya devam etsinler.

Bu toplantının mahiyeti üzerine çok kişinin üzerinde durduğu bir noktayı ben de bir ilaveyle tekrarlamak istiyorum. Türkiye'nin entelektüel müktesebatını, hiçbir ideolojik ayrıma tabi tutmadan birbiriyle karşılaştırma cesareti, Türkiye için gerçek bir yenilik ve katkıdır. Büyük bir özgüven ister ve genellikle bunu başarabilenin genellikle söyleyecek çok şeyi olur. Bu yeniliğin ve özgüven izharının Abant Platformu tarafından bir platform ve gelenek haline getirilmesi her türlü takdire şayandır, ancak bu yeniliğin başlangıcının doksanlı yılların başlarına götürülmesi kadirşinaslığını esirgememek gerekir. İçinde Ali Bulaç'ın da bulunduğu İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği bu türden toplantıların belki de tek farkı bir sonuç bildirisi içermemesiydi. Ancak her iki girişimin aynı zihniyet dünyasına ait olmasının anlamı ve pratik sonuçları üzerinde durulmalıdır.

Küreselleşme ve Laiklik

5. Abant toplantısının 3. maddesi, küreselleşme hakkında yaygın bir kabul haline gelmiş olan sekülerleşme önermesine yer verdi: "Küreselleşme süreci, bir yandan sekülerleşmeyi içerirken, diğer yandan da dinlerin kendilerini ifade etmelerine yeni imkanlar sunmaktadır." Bu maddenin küreselleşmenin doğası hakkında yaygın olmakla birlikte yüzeysel bir gözlemi veya kanaati tekrarladığını düşünüyorum.

Küreselleşme süreci hem siyasal hem de gündelik hayatın sekülerleşmesi yönünde güçlü bir eğilim tarafından nitelenmektedir. Bu ikili süreç, farklı dillerde birbirinin yerine kullanılabilse de laiklik ile sekülerleşme arasında bir ayırım yapılmasını bile gerekli kılmaktadır. Siyasal boyutta din ve devlet ilişkilerinin ayrılmasının adı olarak laiklik, kamusal hayatın tanziminden dinin etkisinin giderilmesi şeklinde işlemektedir. Genellikle bu süreç, küreselleşme teması söz konusu olmadan önce de, modern ulus devletlerin toplumsal hayatı düzenleme konusunda başvurdukları küresel bir eğilimdir. Her ülkede farklı bir uygulamayla ortaya çıksa da, genellikle ülke içinde dinlerin siyasete etki et-

melerine karşı bir dizi siyasi önlemleri ihtiva eder. Nasıl ve neden ortaya çıktığıyla ilgili tarihsel verileri okuma biçimleri, bugün nasıl bir laiklik modeli talep edildiğiyle yakından ilgilidir. Küresel resmi söylemde kabul gören okuma biçimi, laikliğin Avrupa'da yüzyıllar süren ve tarafların birbirlerini yok etme veya birbirleri üzerinde çeşitli baskılar kurmayı amaçlayan din ve mezhep savaşları bağlamında, bu kargaşayı gidermek üzere dinler üstü bir hukuk sistemi olarak geliştiğidir. Bu okuma, dinlerin kurumsal varlıklarını tehdit eden değil aksine güvenceye alan, farklı dinlerin toplumsal huzura dokunmadan bir arada yaşamalarına imkan veren bir düzen ihtiyacına karşılık verir. Sayısız dinsel algının veya kültürün iç içe girerek bir arada yaşamak durumunda olduğu küresel dünyada bu okuma, ihtiyaç duyulan bir hukuk olarak, devletlerle dinler arasındaki çağdaş gerilimlerin üreticisi değil aksine bu gerilimlerin gidericisi rolüne talip olur. Kendisini bu şekilde görmemizi teklif eder. Bir teklif olarak çokkültürcülük ve hatta en radikalinden demokrasi tahayyüllerini ve siyasal gelişmeleri besleyen veya onları tamamlayan bir söylem.

Oysa, küreselleşme söylemiyle gündeme gelen sekülerleşmenin siyasal laikliğe fazla bağımlı olmadığı söylenebilir. Hatta bir devlet siyasal anlamda laikleşmeye karşı duyarlı bir teokratik devlet niteliğindeyse bile, küreselleşmenin kendine özgü işleyişi, dinin gündelik hayat üzerindeki etkisini yitirmesi anlamında kendinden sekülerleşmesine karşı direnemeyebilir. Burada teokratik bir devletle yönetilen toplumlarda bile, insanların gündelik hayatlarında dinsel etkilerin azalmasından bahsediliyor. Sekülerleşme, toplumları veya kültürleri küresel düzeyde işleyen metalaştırıcı tüketime bağlamayarak gelişen bir süreçtir. Bir çok gözlemcinin, İran gibi ülkelerde insanların Sony marka elektronik ürünleri veya benzer kapitalist ürünleri kullanmasında böylesi bir sürecin işleyişini görmesi artık alışıldık bir akıl yürütme biçimi haline gelmiştir. Tarihin Sonu, yani dünyanın küresel tesviyesi idealleri açısından endişeye mahal olmadığını söylemeye çalışan, sonuna kadar akıl-dışına bulaşık bir aklın delaletidir bu.. Dindarlığın yaşanma sürecine bile küresel tüketim unsurunun, dolayısıyla zihniyetinin hakim olması, küresel iletişim aygıtlarının aynı zamanda dinsel iletişimin de vasatı olması, sekülerleşmenin siyasi bir iradenin kastıyla olmaksızın da, doğrudan küresel bir gerilim hattıyla ilerlediğine örnek olarak gösteriliyor. Burada tabii ki sekülerleşmeye veya hayatın dinsel algısına ne tür özcü anlamlar yüklendiği, buna karşılık hayatın her çeşit "öz" varsayımını hep iptal edecek şekilde sayısız eklemlenmelerle yürümekte olduğu gerçeğinin ihmal ediliyor olduğu ayrı bir konudur. Ancak, sekülerleşmenin her zaman siyasi bir iradenin sonucu olmadığı iddiası abartılı bile değildir ve bugün küresel düzeyde şahit olduğumuz tüketim süreci bu sekülerleşmenin en önemli kaynaklarından biridir. Buna mukabil, sekülerleşme, ünlü karşı-Aydınlanmacı filozof David Hume'un da önerdiği gibi, küreselleşme olmasa da, tarihsel olarak insanlığı dönem dönem yoğun olarak bir ziyaret edip bir de terk eden bir süreç ola-

rak da anlaşılabilir. Bu çerçevede, insanlık tarihine bir çeşit sekülerleşme-dindarlaşma sarkacının yakıştırılabileceğini söyleyebiliriz. Her türlü sarkaç düşüncesi gibi içerebileceği indirgemeciliklere karşı, bu sarkacın her momenti farklı dindarlık-tüketim-dünyevileşme kompozisyonları, veya Althusser'in deyimiyle eklemlenmeleri şeklinde tezahür edebilir. Sekülerleşmeyi Dünyevileşme kavramıyla karşılayan *İslamiyat* dergisinde (cilt: 4, sayı: 3) İlhami Güler'in dünyanın başına gelen "derin sapkınlık" olarak nitelediği sekülerleşme, bu açıdan bir sapkınlık olarak bile yeni bir tür olmasa gerek.

Nitekim, aslında bu yazıda, küreselleştiği söylenen dünyamızın sarkacın aşırı seküler noktasına çarptıktan sonra halihazırda hızla tekrar dinsel bir dünyaya yol almakta olduğunu söylemek için başlamıştım.

Her şeyden önce sekülerleşme, gündelik hayat içerisinde dinin görünürlüğünün azalışı, gündelik hayatın her tarafını fiilen dolduran sanayileşme-kentleşme örüntülerinin dinsel ritüellere bir yer ayırmamasından veya bir yer bırakmamasından kaynaklanıyor. Ama bu, aynı zamanda sarkaç hareketinin sekülerleşme lehine hareket ettiği bir döneme de denk gelir. Oysa aynı hareketin ilerleyen aşamalarında, çoğu kez anlaşılmaz bir biçimde ve her türlü sosyolojik kuramsallaştırmayı zorlayan yollarla farklı dinsel gelişmelerin ortaya çıktığı da bir gerçektir. Bunu takdir edebilmek için, kimlik, şehir dindarlığı, milliyetçilikler ve fundamentalizm, dinsel uyanış gibi sorunların modernliğin sorunları veya sonuçları olarak anlamlandırılmaya çalışıldığı çerçevelere dikkatle bakmak yeter. Doğrusu dünyanın küreselliği, modernliği, kentleşme, sanayileşme, kapitalizm gibi olguların her birinin dinsel dünyalar açısından birer karşı hamle olarak tanımlanıp anlamlandırılması söz konusudur ve bu süreçlere rağmen dinsel algı ve dilin harekete geçirilmesi sarkacın ters yönde işleyişinin de habercisidir. Nitekim, bir çözümlemede küresel kültürün dinselliği de içererek yayılışı olarak algılanan, bir çözümlemede modernliğin ürettiği dindarlık olarak algılanabilen süreçler, belli dinsel dünya algılarından yola çıkan başka bir çözümlemede farklı anlamlar kazanabilir. Sonuç Bildirgesi'nin 3. maddesinde yer alan "diğer yandan dinlerin kendilerini ifade etmelerine" küreselleşmenin sunduğu "yeni imkanlar", aslında dinlerin "dünya kurma" konusundaki önlenemez istidatlarına veya "istençlerine" işaret eder. Kendisi de bir çeşit "dünya kurma" süreci olan "küreselleşme"nin -bu konudaki en önemli metinlerden birini yazmış olan Roland Robertson'un da vurguladığı gibi- din sosyolojisi eşliğinde incelenmesinin çok önemli olması belki de bu yüzdendir. Dünyanın aklına küresel ufku ilk düşürmüş olan dinlerin birbirlerine karşı iktidar isteklerini veya üstünlük arayışlarını, küreselleşmenin her düzeyinde gözetmiyor olduklarını düşünemeyiz.

Aslında bu açıdan bakıldığında küreselleşmenin "sekülerleşmeyi içermesinin", bugünkü dünya düzeni hesaba katıldığında bir temenni olarak daha anlamlı olabileceğini söylemek mümkün. Çünkü, bugün İsrail'in mevcut olduğu

küresel tablo dünyanın tamamen dini esaslara dayanarak kurulduğu izlenimini fazlasıyla veriyor. İsrail devletinin tesis edilme sürecinin uluslar arası ilişkilerde bir meşruiyet bulabildiği hiçbir seküler zeminden bahsedilemez. Böyle bir zemin ancak dini esaslara dayalı bir zemin olabilir. Binlerce yıl önce atalarının yaşadığı yerler üzerinde, kutsal kitabındaki "vaad" gerekçesine dayanan bir hak iddiası küresel çapta bir kabul görebiliyorsa ve bu, oralarda binlerce yıl yaşamakta olan insanların yerlerinden yurtlarından bin bir acıyla sürülmeleri için yeterli görülerek bütün bir bölgenin haritası yeniden çizilebiliyorsa, "küreselleşme sürecinin sekülerleşmeyi içerdiği" ifadesi üzerinde yeniden ve defalarca düşünmek gerekiyor.

Bugün Amerika'nın Protestan nüfusunun tamamına yakını, günden güne daha fazla dindarlaşmakta ve dindarlaştıkça Hz. İsa'nın yeniden geleceği ortamı hazırlama konusunda siyasetçilerden daha fazla beklenti içerisine girmektedir. Grace Hallsell'in *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak* isimli kitabı (Kim Yayınları, 2002), Amerika'da milyonlarca insanın yeryüzü gezegenini yok etmesi ve hemencecik kendilerini semaya yöneltmesi için tanrıya dua ettiren anlayışın kökenlerini irdelerken aynı zamanda sekülerleşmenin kültürel düzeyde bile nasıl sınırlarına dayanıldığını gözler önüne seriyor. Bu insanlar Hz. İsa'nın gelişini hazırlayacak olan süreçteki rolü dolayısıyla İsrail devletine, bütün icraatlarıyla birlikte derin bir sempati duymakta ve ABD politikalarının İsrail devletinin bütün politikalarını destekleyecek şekilde düzenlenmesi yönünde siyasi baskıda bulunmaktadırlar. Bugün bütün uluslararası düzenin İsrail devletinin varlığının meşru ve makul sayacak şekilde işlemesinde garipsenecek bir taraf bulunmadığı ölçüde sekülerleşme ile küreselleşme arasındaki doğrusal ilişki varsayımı bir yanılsamadan ibaret kalmaktadır. Esasen uluslar arası ilişkilerde İsrail varsa laiklik olamaz. Laikliğin politik tasarımının içerdiği, dinler-ötesi hakemlik iddiası ise, İsrail devletinin bu haliyle mevcut olabildiği bir dünyada yine bir aldatmaca olarak işlemekte ve ancak belli bir dinin diğer dinler üzerindeki baskıcı tahakkümü olarak, yani kendi kendini iptal edecek şekilde işlemektedir.